

A közösség homlokráncai

Tamási és Sütő: a két erdélyi írófenomén rokonszellemissége

Az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom emblematisz kortárs alakjának, Sütő Andrásnak a metaforikusan mélyértelmű megfogalmazása ez: a „közösség homlokráncai”; amelybe mintegy belesűrűsödik, egyszersmind koncentrikus köröket, táguló létezősszférákat kapcsol együvé a nemzetmegtartó paraszti-népi társadalom, a kisebbségbe taszított erdélyi magyarság és az integer összemzeti magyar közösség minden gondja, fájdalma és megőrizni kívánt reménysége. Életművében sugárzó szerves egységben lélegzik a klasszikusnak nevezhető sorsirodalom összes lényeges eleme: a történelmi küzdelem hitelű és hitvallásos vállalásától az elidegeníthetetlen kollektív életérdek és életigény demonstratív kifejezésén, képviselésén keresztül a hagyományfolytonosság és a távlatos erkölcsi-esztétikai példaállítás örökérvényű törekvéséig. A „teljes emberi lét átélésére az egyén képtelen; a teljes lét csak a közösség számára adatott meg, amiként a zenekari muzsika is több hangszeren s több művészé révén szólal meg” – halljuk tőle számtalan változatban a felelős gondolkodás és a lenyűgöző nyelv- és írásművészeti esztétizis prózaköltői magasrendűségében fogant aforisztikus bölcséleti elveit, téziseit. Etikum és esztétikum organikus kapcsolata kikristályosító szentenciák ezek – a kultúrfilozófiai, morálpedagógiai, társadalomaxiológiai, sőt értékpolitikai tanítások atmoszferikus közegében, a végső értékeszmék együttes, szinkretikus és egzisztenciális vagy metafizikai szintézisben összetartozó minőségét nyomatékosítva. Mintha a „kalokagathia” antik eszményének felelevenítésével is. („A két szóból – kalosz – szépség és agathosz – jó összetett kalokagathia szó jelzi a kategória félig etikai, félig esztétikai tartalmát” – elemzi *Az esztétikai kategóriák története* című munkájában Loszev és Sesztakov.) A sütői szofizma szerint is: „a szép és az elkötelezettség, a szép és az üzenet, a szép és valaminek a szolgálata egybefonódik”. Egyén és közösség, erény és szépség, valóság és eszménység („reál” és „ideál”) harmonikus ontológiai ta-

BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecenben élő irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Számos tanulmánykötete és monográfiája (többek között Sütő Andrásról, Bálint Tiborról) a határon túli, erdélyi magyar irodalommal foglalkozik. Legutóbbi könyve: *Sorsmetszetek* (2012).

lálkozása zajlik az ilyen tűnődő és vallomásos, gyakran pedig fohászos és „jajkiáltásos” sorshelyzet-értelmezések nyelvi futamaiban. (Hiszen „köztudott dolgok kimondásához kell a mersz”.) S a sorsos igazságbeszéd – az (autochton és autonóm) „sajátosság méltóságának” rendületlen hirdetésével például – a folyvást meg-megújuló „hungarocídium” terrorját elszenvedve („szemet szóért” áldozva) pedig valóságos és jelképes mártíriumként is hitelesíthető.

A nyelv tehát a lét háza; „ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa” (Martin Heidegger). Népének szóművészeként és szószólójaként Sütő András szavaink, az „Anyanyelv-Istenség” „Nagyfejedelem-ségének” őrzőjeként – és nyelvteremtő mestereként – a szociografikus útijegyzet, a lírai konfesszió és a meditatív kontempláció, az esszéműfaj (benne – Ablonczy László találó definíciója szerint – az „esszépanasz”), de az anekdotikus-humoros vagy mesés elbeszélés, a balladás látomás ezerszólamú hangján is híven idézte fel mezősegi családját, szülőföldjét, a népi szegénység és kiszolgáltatottság kálváriáját is: a „hétköznapiakat a keresztfán”. Hogy könnyebb legyen az édesanya ígérte álom, s hogy a torokban eggyel kevesebb legyen a csomó. Biblikus-szakraális emelkedettséggel és igei bensőségességgel kérve-követelve a „kiáltás jogát”: hogy „engedjétek hozzám jönni a szavakat”. És ugyancsak történelmi-mitológiai perspektívák és jelentésformák gondolatvilágával jelenítve meg egyén és hatalom, szellem és erőszak, kollektív önazonosság és fajüldöző népi engesztelhetetlen konfliktusait a katartikus erejű drámai példázatokban. Sütő András parabolikus tragédiái és groteszk tragikomédiái a veretesen klasszicizáló modern drámaírás világirodalmi jelentőségű darabjai. Bennük az értékpusztítással szembeszegülő morális magatartás univerzális antropológiai alapelveként bontakozik ki: „ha porból lettünk is: emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”! Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel*, a *szuzai menyegző*, az *Advent a Hargitán* és a többi: az egyszerre analízáló és stilizáló lélekábrázolás, a poétikus hitvitázó eszme-színművé vagy szimbolikus drámai emberiségkölteményé szélesedő létezésvízió megannyi műfajteremtő remeke.

A „Gondban” és „az Idő markában” született művek, nemzetféltő és értékmentő eszmefuttatások egyaránt „égtartó” éthoszt revelálnak „omló egék alatt”, szörnyű „erdélyi változatlanok”, a valahai „Tündéerkert” szakadatlan „nagy romlása” közepette, „Heródes napjai” idején, a „Betlehemből a Golgota hegyére” vezető kálváriás út folyamán: az etnikai üldöztetés, a nemzet- és kisebbségpusztító megfélemlítés, a menekülés- vagy beolvadáskényszer körülményeivel hadakozva is. Autentikus mondataikkal a humanitás, a szabadság-, igazság- és emberszeretet eszméit értelmét és érzelmét hangsúlyozva: „a fű lehajlik a szélben, és megmarad”; „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”; „a szabadság nem külsőség, hanem a belső ember”; „ott kezdődik az ember, amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották”; „maradok, másként nem tehetek”; „vagyunk, akik voltunk, leszünk, akik vagyunk”; „maradunk, ahol voltunk és leszünk, ahol vagyunk”.

Különleges hatású mives stílusművészet, komplex leíró, elbeszélő és értelmező, gondolattömörítő nyelvezet ez. „Tamási óta olyan szépen nemigen szóltak magyarul ezen a tájon”, mint Sütő (állította Fodor Sándor). Az előadásmód érzéketlen gazdagságához az asszociatív fogalom- és képzsűrítő szófűzések, a bensőséges szemléletességet és a filozofikus perspektívákat összehangoló mondatszövények, a köznapi, a népi, a természetes, a nemzettörténelmi, a kultúrhistoriai, a mitologikus, a vallási tudattartalmakat dúsan társító fordulatok éppúgy hozzákötődnek, mint az emelkedett és a játékos, a retorikus és az adomás, a tragikus-fenséges és a bizarr-ironikus, abszurd-keserű hangnemek, hangulatok – és így zamatosulnak időtlenné. A szóképi, metaforikus, jelentéstani sokféleség és sokrétűség, a plasztikus konkrétság és a szívárványos elvonatkoztatás, az elokvencia és az eufónia változatos összefüggésrendje, az életbölcesség és a létderű emberiségét árasztó tónus és hanghordozás: a mélységesen személyes és közösségi sorsproblémákra rávilágító igazmondások artisztikus varázsának titkait a nyelvi matériában és a nyelvfölötti szférákban egyszerre sejteti. És ekképpen szövetkeznek a nyelv önkijelentő létigéi és a létezés rejtelmes nyelvjelei: a mondathajlatok sorsigazságai. „Hát semmivé lesz itten, ami mindenünk volt?” – horgad föl például a pusztulás rémével viaskodó aggodalmas-ráébresztő kérdés, amelyben a népies-archaikus helyhatározószó-változat (az „itten”) vagy a „mindenünk” névszóalakban megjelenő többes számú személyrag – tehát a meghitt-familiáris ragaszkodás leheletfinom toldalékai – által az elsorvadás megrázón test- és lélekközeli tényveszedelme sötétlik elő; miközben az architektonikus arányossággal tagolt vonatkozói mondatösszetétel a megsemmisülés borzongató folyamatát és apokaliptikus végállapotát is megindító méltóságőrzéssel, nyelvi és spirituális önbecsüléssel képes jelezni. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – ez a Bethlen Gábor-i tételmondat a látszólagos egyszerűségben szintén meghúzódó transzcendentális szuggesztíóval telítődik: a banálisan hangzó „meg kell maradnunk”-jellegű felszólítás helyett az egy utalószavas főmondattá és egy kötőszavas módhatározói mellékmondattá alakulással valamifajta igei parancsolatszerű ritmust, mondattempót vesz föl ez az intelem; valami kimért, szelíd, nyugodt, de annál határozottabb ütemhangsúlyt. A tisztán hullámzó, egyenletes dallammenetben nincs kapkodó, zaklatott sietség, a mondatrészek nem rövidülnek, nem esnek ki, s a megmaradás imperatívuszának kétféle erős igével való nyomatékosítása, mintegy szimmetrikus kétfelé bontása-húzása: nemcsak magát a helytállás célzott létkövetelményét, hanem az ennek a szolgálatába állított cselekvéséthosz nemességét is sugallja. „Itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet” – jegecesedik ki „Erdély tizenegyedik parancsolata”-ként a Makkai Sándor-i „nem lehet” és a Reményik Sándor-i „ahogy lehet” visszhangzó létparadoxonaival is megbirkózó erkölcsi alaptörvény. A jelentésutalások egész hálózatos szövedékét átfogó és új felismerésekkel bővítő súlyosság mintapéldái az ilyenféle kijelentések: a kollektív sorstudat mélyeit fölfakasztó, embervoltunk egészét megrezdítő, kortalan ősigazságok biztonságával igazító jelmondatok: Ady Endre-i,

móriczi, Németh László-i, illyési, Tamási Áron-i szózatok és maximák mellett fölfénylő szállóigék.

Az életérdekű Sütő-mondat tehát: egyenként is esztétikai fenomén. Jelentéstartományait a hangtani és szerkezeti jegyek, a logikai és érzelmi horizontok, a lírai és intellektuális vonatkozások együtt szélesítik. Az akár az egyszavas párbeszédektől a szubtilis okfejtésekig, a valóságízű helyzetrajztól a szenvedélyes általánosításig és lényegkövetkeztetésig változatosan terjedő esszészöveg-típusokban is mindig kényes egyensúlyt tart a közlendő szilárd értelmi váza, eszmei építménye és poétikus telítettsége: tapasztalást és erudíciót egyeztető gazdagsága. „Búbáj, varázslat, s mi minden még: Sütő nyelvi szempontból terem újá bennünket: senkinek sincs nálunk olyan öntörvényű nyelve, mint neki” – állapította meg Bretter György. Vagy Deák Tamás: „igazi műfaja a legősibb és a legkényesebb: a mondat”; „irodalmunk legartisztikusabb alakja, Tamásinál is kényesebb fülű, választékosabb”; és Bajor Andor: „Sütő a legszebben fogalmazó jelenkori magyar írónk”; „közel jut a szólásmondáshoz, az egy mondatba lépárolt értelmezéshez vagy tapasztalathoz”; „ezt az ősi és eddig ismeretlen nyelvi anyagot át- és átszövi a zoltáros fogalmazás, Szenczi Molnár Albert és Károli Gáspár fordulatai adják a szó emelkedettségét és patináját”; „Sütő mondatai szigorú, fehérre meszelt falak közül szállanak a magasba. Mesévé színesedett igék.” S az erőteljes közvetlen hatással bíró szövegforma tovagyűrűző jelentéskörökkel vezet át azokhoz a dimenziókhöz, amelyek az írói világkép egészének lényegi karakteréről árulkodnak, amelyek szemlélet és magatartás alapjegyvit láttatják. Az „ahogyan mondja” elválaszthatatlan a sütői műben attól, „amit mond”, s annak is legalább két hatalmas övezete rétegződik egymásra. Az egyik egy szuverén és teljességigényű látásmód erkölcs- és létbölcseleti felfedéséhez járul hozzá, a másik a megszólaltatott szellemi értékbirodalom továbbélését segíti elő.

A nyelv – az „erdőzúgásos” anyanyelv – egyrészt terepe, másrészt kitüntetett, reflektált tárgya is az elmélkedéseknek – mint a „nyelvében bujdosó”, megszegyenített kisebbségi közösség önértékű létfeltétele. Így lehet már maga a szókép is a megmaradás záloga: a racionális ténymeglátás és a képi jelentéskitágítás egyidejűségében. Metafora és metafizika ricoeuri értelemben vett transzcendáló, „túlemelő” képessége szerint. Az író ekként idézi Jean Pierre-t: „A Szó, amely Isten, redőiben őrzí az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.” S mert minden szó eredetileg metafora (borgesi megállapítás ez), azaz transzcendens vétetésű: képzettartalmával egyúttal „a legcáfolhatatlanabb beszéd” (ahogyan azt Illyés Gyula Sütő Andrásához írott versében kinyilvánítja) – s a „leszállhatatlanul”, „kecsegtető ígéretek” nélkül is énekelő madár üzenetének, a „csak azért is”-morálnak, a „fejtartás” mintaadásának a megfogalmazódásáig ível (A *lőtt lábú madár nyomában*). „Mindenekfelett nagy dolog metaforázónak lenni: mert egyedül ez az, amit mástól átvenni nem lehet; a tehetség legbiztosabb jele;

találón metaforázni annyi, mint a hasonlót meglátni” – citálja Sütő Arisztotelészt is, hogy aztán minden nyelvi-szellemi kulturális közösség eltulajdoníthatatlan létjogát bizonyítsa sajátosságai megvédéséhez. Mert egy nyelvközösségi nemzeti kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Az egyes nyelvekben megtestesülő egyenrangú kultúraváltozatok pedig nem működhetnek egymás sérelmére; „az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük” („minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll”). Egy nyelv kifosztása vagy elnémítása, egy speciális értékszféra hozzájárulásának megszűnése hiányt kelt az értékek összességében és egyetemességében. (Ha a „kézhasználat” vagy a „lábhasználat” mint kifejezés is természetellenes, abszurd, ha szabályozási szándékot akar jelölni, akkor hogyan lehetséges egyáltalán engedélyezett vagy nem engedélyezett „nyelvhasználatról” beszélni?) Az identitásválság és a kulturális degradáció (a betegségmetaforákkal illelhető „nyelvkárosultság”, „nyelvínség”) létrendi elveket támad: univerzális, oszthatatlan létjogokat von kétségbe. A sajátosság tehát elidegeníthetetlen tulajdonság, létvonatkozó; hitelesen csak ezen keresztül közelíthetők meg elvontabban egyetemes értékek is. Többször idézi Sütő Thomas Mann-nal Turgenyevet: „nemzeten kívül nincs művészet”; „saját arc nélkül ideális arc sincs; a magunk arculata nélkül csak kifejezéstelen, üres arc lehetséges”. A „hely, idő és körülmény”, a „provincia” értelmetlen megtagadása a provincializmus, s nem a helyi arculat – a „genius loci” – vállalása.

A nyelvet létesítő és a nyelvben létesülő kulturális közösség történelmi kontinuitásához a kollektív emlékezet religiozitása ugyancsak feltétlenül szükséges. (A „szokatlanul tartós fennmaradás [...] esetei – a szamaritánusoktól a baszkokig – egytől-egyig ugyanazt a képet mutatják: az etnikai identitás egy sajátos vallási beállítottsággal fonódik össze” – Jan Assmann.) Az *Anyám könnyű álmot ígérben* a valóságos tények hullámverését a történelemviselt parasztsors archaikus („nagyapóteki”) levegőjű, ugyanakkor „újfajta zsolttároskönyv lapjaira” jellemző misztériuma lengi körül. A temetői – halottak napi – „világítás”, a gyertyagyújtás az összefogás s az eredet- és hovatartozás-tudat nélkülözhetlenségére int: „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágjad őket”; „Rongy ember, aki nem tiszteli az elődeit és a halottait”; „aki menet közben, mint fölösleges terhet, eldobálja a halottait”; „A kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondotta neki: Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa.” (Hasonlóképpen szembesülnek a szegény székely falu halottai és elevenjei Böződi György *Halottvilágítás* című novellájában is.) A temető, mint a vallási és kultikus tradíció kitüntetett színhelye, egyben rituális emlékezhely is; olyan „lieu de mémoire”, amely közvetlenül érintkezik az eternitás végtelen téridejével, miközben az emlékezés retrospekciója (a halottak közelségében is) az egymást számon tartó élet prospektív és kötelességszerű továbbvitelének az abszolút alapját teremti

meg. Rávilágítva egyúttal az individuum kollektív megelőzöttségének (kierkegaard-i aspektusból is, miszerint az életünket előre felé éljük, de visszafelé értjük meg), egyszersmind folytatólagos kollektív szubszisztenciájának az áthághatatlan törvényszerűségére – minden, a történelemben megálló nép sorsában. Érzékiség és érzékfölöttiség (immanencia és transzcendencia) feszültségében, komplementer kettős egységében. A temetőföld kiváltképpen ráébreszt: „A világ alapja a föld, a föld meg áthatja a világot. [...] A világ a földön való nyugvásában arra törekszik, hogy felülemelkedjék a földön”; a „világban otthonának alapját a földre és a földbe helyezi a történelmi ember” (Heidegger). (Ha „netalán az úrig nem sikerül szállnunk, / s e rögs földre mégis visszatérnénk, / csak lábujjhegyen, halkan! / apáink hűlő, drága arcán járunk” – Farkas Árpád.) S aki „hű marad a földhöz, az megmarad, annak tartama van”; aki viszont elidegenedik tőle, az elveszíti önazonosságát, az összefüggést föld és lélek között, s „lényének sötét, anyai, földszerű ősokával” (Carl Gustav Jung). (Aki „nem vettette el a földdel való szerves kapcsolat érzését, sohasem lehet annyira lelke aljái romlott, mint az ellentétes embertípus” – ahogy Tamási Áron leszögezi.) Hűség, kötődés, ragaszkodás az otthonlét, az otthonosság metafizikai lényegéhez („azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” [Tamási]); „addig élünk, amíg módunkban áll visszafelé tekinteni”; „benne van minden lehetőség” – rögzíti Sütő András is. „Gondoljunk arra a visszavonhatatlan veszteségre, melyet a parasztság – e par excellence emlékezetközösség – vége jelent” (Pierre Nora). Akár külső erőszakos felszámolás, megsemmisítés, akár belső önfeladás, önelveszejtés (vagy mindkettő) által. A gondolkodó Sütő András ezzel szemben viaskodik (sokezer éves univerzális őstudás jegyében: „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad tenéked” – 2Móz. 20: 12.; „Ha valakinek fia elfogadja azt, amit az apja mond, annak egyetlen szándéka sem vall kudarcot; gyermekeihez éppen úgy fog beszélni, mint ahogy a tudást apjától hallotta” – az óegyiptomi Ptah Hotep; lásd Hamvas Béla *Anthologia humana* című bölcsességgyűjteményében). Sütő András regényében ódon prédikátori zengéssel, protestáns-puritán gyökerű szolgálatéthosz szellemében, tántoríthatatlan meggyőződéssel hangzik föl a közösségstilárdító erkölcsiség szózata: „az embernek, ha kivonul az árnyékvilágból, embert kell maga helyett állítania. Az életnek, mint kenyéradó gazdának, így kellene szólnia: Elmész hát, szolgám? Akkor szolgát állíts a helyedbe!”

Ez a személyiség-, szociál- és nemzetpszichológiai (komplex ön- és létismereti) alapvetés a maga szigorú intonációjában éppoly revelatív, mint a nagy író-előd, Tamási Áron éteri derűben és lélekemelő sorstudatban fogant létösszegzése (*Szülőföldem* című szociografikus regényvallomásában) a népi világképről, amely a közösségi létezés mitikus és örök törvényét, a transzcendens szubjektivitás mindenhatóságát az élet objektív ontikus körforgásában látja betelni: „nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az

Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást". A szerves univerzalizmus, az archaikus (a mágikus és keresztény szinkretizmust involváló) mitologizmus és organicizmus mély bölcséleti axiómái ezek, amelyek Tamási írói világszemléletét döntően meghatározták. (Hiszen a létmisztérium evidenciája szerint, a szakralitás ígészetében működő tradicionális és szerves kultúrákban – Mircea Eliade pontos megfogalmazása szerint is [*A szent és a profán*] című munkájából –: „az emberi életet nem szokás két semmi közötti rövid időbeli tüneménynek érezni.”) Szemben viszont a „szabadversenyest” önző materializmussal, amely Tamási szerint „az anyagi javak mohó megszerzésében és az anyagi hatalom féktelen vágyában mellőzte az igazság és az erkölcs szabályait”, s a huszadik századra „olyan világot teremtett Európában, amelyet sem erkölcsös emberek, sem öntudatos nemzetek nem tudtak s nem is tudhattak tartósan elviselni”. A globális anyagelvűség nemzetföldrőltsége így tehát morális kudarcot vallott: „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet”; az „emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit.” Gyógyírt tehát az jelent, „ha Istennel való kapcsolatunkat megtartjuk és gondozzuk; ha benne élünk a teremtett világban, a fákkal, a virágokkal, az éggel és a földdel együtt; s ha olyan társadalmat alkotunk, amelynek tagjai rendezték már a viszonyukat az Istennel és a természettel”. „Az egészséges és termékeny világnézetnek ugyanis három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom. Emberhez méltó élet csak akkor képzelhető el, ha a lélek e három tényezőhöz való kapcsolatát megnyugtató módon rendezni tudja.” Az ősiségben gyökerező népi világkép alapozza meg tehát az autentikus nemzeti eszmét és conatust, amely „derűs és egészséges magyart akar; ilyen magyarokból igazságos társadalmat; és a társadalom fölé nemzetet, melyet minden magyar a magáénak érezhet, mint a csillagos eget.” Gond és reménység ez együtt: lélek és test, kultúra és anyagi rend között a megfelelő egyensúly és harmónia helyrehozatalát, kívánatos és sürgető restitúcióját tekintve is. („Lélek és test: együtt a földi élet. Ha a kettő közül válságban van a lélek, mert szabad és természetes életformáját elvesztette, akkor a test világában is bizonyára zavarok vannak”. – Test és lélek szoros duális egységének ezt a genuin kívánalmát egyébként számtalan formában, s az esszén kívül minden más műfajban is hangoztatja az író; regényben: „ne éljen többé külön a test és külön a szellem” [*Ragyog egy csillag*]; drámai színjátékban: „az ég nincs külön a földtől, mert egyik a másikra borul, és egybeköltöznek, mint a test és a lélek! Isten műve ez!” [*Vitéz lélek*]; „a test és a lélek együtt teszik az embert. Nő és férfiú együtt alkotja az emberiséget; s az ég és a föld a világot” [*Hegyi patak*]; novellában: „egy kereszt fénylik a föld felett, a két szára egyenlő: olyan, mint egy pluszjel, amellyel össze akarja valaki adni az eget és a földet” [*Okkersárga Ábrahám*]. De test és lélek együttes védelmi szem-

pontja analogikusan és metaforikusan ugyanakkor a nemzetegészre, a nemzeti létezésre vetítve „a kard és a könyv” szerepének az egyenrangúságát, a „könyv fegyverének” a felértékelődését is jelenti” [*Magyar könyv*].) – A modernitás identitástépázó (sőt identitáskolonializáló – ld. erről legújabban Dani Erzsébet: *Identitásgyarmatosítás Erdélyben – Identitásdrámák és interkulturális stratégiák a Trianon utáni székelymagyar irodalomban*. Csíkszereda, 2016, Pro-Print Könyvkiadó), önazonosság-sorvasztó folyamatai által a „színes és erkölcsös egyéniség helyébe a tömegember lépett, az értelmes és sokszor művelt szolga, ki felülről veszi azokat a véleményeket, amelyekre dühös meggyőződését alapítja”. Az összhang megbomlott, a vagyongyűjtő „kapzsi vágy” igazta le az életet, a „lehetőleg egyforma és célszerű” házak, városok építésével, az „embert és szerszámokat” tömegben gyártó erőszakkal – s közben „olcsó mutatóványokkal” elvakítva a népet, hogy „a kalmárok gazdagodni jobban tudjanak”. Ez a korszak „kultúra helyett társadalmi műveltséget adott nekünk, csillagok helyett géppel kápráztatott, nyugalom helyett rohanást ajándékozott, bölcsesség helyett tudományt, természet helyett parkot és állatkertet, Isten helyett aranyat.” („Szórd szét kincseid – a gazdagság legyél te magad”; „A teljes tudás: adat-nélküli” – halljuk ugyanekkoriból *A teljesség felét* komponáló Weöres Sándortól is.) Azaz „egyedül a lélek tesz emberré minket, tartalmánál fogva”, amelynek „színe és jellege van: egyéni színe és magyar jellege”.

Éles történelemfilozófiai és társadalomkritikai fejtegetései Tamásit a kor nagy válságelemző, krizeológiai (értelmiségi-közérzeti) kontextusába helyezik, Hamvas, Várkonyi, Kodolányi, Németh László és a többiek mellett a fősodratú európai gondolkodástörténet közegébe is. Ahogyan például *A mesebeli szellem fenomenológiájához* című 1945-ös értekezésében Carl Gustav Jung értelmezi a mítosz és az archetípusok természetes összjátékában megnyilatkozó emberi lélek minőség tartalmait, s a vallási képzetek archaikumát is jelentő szellem őseredeti jellegét: szinte ugyanazokat a szavakat is használja a személyiségredukáló eltömegesedés jelenségének a bírálataira, mint Tamási Áron. Figyelmeztetve a „fel-fuvalkodás” veszélyére, ami „annál nagyobb, minél jobban lebilincseli a külső tárgy az érdeklődést, s minél jobban feledésbe merül, hogy a természethez fűződő kapcsolataink differenciálódásával kéz a kézben kellene járnia a szellemhez kapcsolódó viszonyunknak a nélkülözhetetlen egyensúly megteremtése végett. Ha a külső tárgyat nem ellensúlyozza belső ellentéte, akkor gátlástalan materializmus üti fel a fejét, örült önteltséggel vagy az autonóm személyiség kihalásával társulva, mely utóbbi amúgy is ideálja a totális tömegállamnak”.

A legtágabb horizontú, emberiségtávlatú metafizikai elmélekedések igazolhatják tehát a szűkebb vonatkozású közösségfeltő gondolatokat is. Hogy például a „nép élete gazdag és széles, Isten és a csillagok éppen úgy élnek benne, mint a valóságos lények. A népi író éppen ezért csak egyetemes arcú műveket bír alkotni”; „itt egy új világképről van szó. Ennek szerves elemei: az ember, a föld, melyen az ember él, és az Isten”. Hogy „minden nép elvész, amely magát elveszti”. Hogy „az országhatárok felett van egy lelki és szellemi egység, egy erkölcsi

közösség, amely a világon szétszórtan élő magyarokat egybekapcsolja és lelki impériumban egyesíti." Hogy az író „lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirdet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek". S hogy ha például Erdélyben „a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt részt vesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen s világnézeti különbség nélkül kell védekeznünk". Annak az írástudónak a megnyilatkozásai ezek, aki az őshagyományba ágyazott egyetemesség jegyében vallotta: mindez az univerzalitás „misztikus és metafizikai vonásokat ad írói műveimnek, melyet mindig ki is akarok fejezni." Magas- és mélykultúra kodályi, bartóki szintézisével rokonságban, a „nemcsak zeneművészeti, hanem társadalmi, sőt világnézeti" jelentőségűnek tekintett bartóki modell szerinti művészetszemlélet manifesztációjaképpen. Czine Mihály szerint is hőseivel Tamási Áron azt példázza, hogy miként „kell élni minden időben, még a setétségben is sugarasan, csillagosan". Azonban éppen ez az a „remény a bajban", amely egyre kétségesebbé válik az idők során: eluralkodik a fenyegetettség tudat meg a romló körülmények zord levegője – s fokozódik a veszély mértéke. Ugyancsak Czine Mihály tapint rá: „Tamási még úgy tudta, nem tűnhet el nép, az ábeli lélek, a lelkében igaz ember győz a setétség erőin is, Sütő Andrást múltí máglyákra is figyelmeztette a történelem: elveszhetnek sajnos a tiszták is. Olyan problémákat görget fel a mélységből, amelyekkel Tamási Áron ifjabb éveiben még nem is nagyon találkozhatott." A poétikai szempontból (a folklorisztikus, fabulisztikus, balladisztikus színjáték minőségjegyeire tekintettel) a leginkább Tamási-párhuzamokat vagy legbőszesebb összehasonlítási lehetőségeket felvonultató *Advent a Hargitán* is fájdalomosan láttatja ezt. Tamási ezerarcú lírai varázslata, figuráinak bája és szépsége, fénylő és pazar nyelvisége alakul itt újjá, a mágikus-bűvöletes ősiséghez, a hely szelleméhez való ragaszkodás ígérő-tragikus fenéségétől (*Ősvigasztalás*) a falakat-hegyeket mozdító tündökletes szerelem örök és tiszta hűségén és transzcendenciáján (*Énekes madár*) keresztül az egzisztenciális súlyú szerepcsere tudathasító gyötrelméig és kataklizmájáig (*Csalóka szivárvány*). De bármennyi is a Tamásira villantó szikrázó kedv és derű, a mitologikus ősbizalom, a határtalan lelki összetettséget tükröző humor és mókázás, sőt olykor himnikus öröm: a dráma egész légkörét döntően a „planctus"-os, gyászos siratóénekszerűség, a „nekünk a legszebbik estét feketeszínre festették" (csángó-kesergős, székely-keserves) közérzete hatja át; a boldogtalanságra, elátkozottságra, az örökös bujdosásra, otthontalanságra, szétszórattatásra kényszerültség, kárhoztatottság borús illúziótlansága határozza meg. Ezért is lehet talán, hogy elődjéről szólva Sütő András maga a nyersebb és konkrétabb valóságanyagra, földközeli realitásra támaszkodó író vonásait emeli ki – ezekre a jellegzetességekre élénkebben rezonálva. A plasztikus valóságvonatkozást, az otthonteremtés primer valóságvonzalmait és megkötő empíriáját hangsúlyozza; a varázsos báj és játék könnyedebb zenéjét, kedélyét áthangoló, aláfestő keserű drámaiság komorabb tónusait, a „karmos kacagás" megbűjő riadalmait.

S felpanaszolva, hogy mennyiszert kellett megküzdeni „az egész helikoni gárdát” denunciáló rágalmakkal, harcolni a „miszticizmus”, a „nacionalizmus” vádjával támadott Tamási Áron „rendes feltámadásáért” is, és kifejtve, hogy a nagy székely klasszikus („akár a legendabeli honalapítók”) hogyan kereste mindig „az OTTHON felé vezető utakat”, „ár ellen úszva” „a mindennapok tiszta vizeit, s mindig a forrás közelében” – s vigaszt „jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával”. Rámutatva ugyanakkor e „szomorúságos”-„kacagásos” világszemlélet tágasságára, az egyszerre „minden ízében székely és általános ember” tulajdonságaira, regionális, nemzeti és egyetemes látásformák harmóniájára. És kipellengérezve a Tamási negyven évvel ezelőtti farkaslakai temetését kísérő rosszindulatú és ostoba gáncsoskodás körülményeit (de közben, mintegy ellenpontjaként mindennek, közreadva a szertartáson elhangzott lélekemelő népi halottsirató ének Tamási Gáspár lejegyezte szövegét is), s a kilencvenes évek végén szintén és még mindig (most megint, ugyan részben másféle közönyösséggel, „nemzeti nihilizmussal”, „gyökértelenséggel”, széthúzással és külső-belső ellenségességgel szemben) magyarázni kényszerülve a száz éve született Tamási Áron bátor, egy „kollektív árvaságra ítélt emberi közösség” önrendelkezését követelő, „jégtörő gondolatainak” aktuális érvényét; hogy „Emberek! Mind magyarok vagyunk!” Olyan helyzetben, amikor – az idézett Tamási szellemes szavai szerint – „a háború előtt [...] az a magyar ember volt a nacionalista, aki egy más nemzetiségűnek a fejére ütött; negyvenöt óta pedig az a magyar ember a nacionalista, aki feljajdul, amikor egy más nemzetiségű neki üt a fejére”.

Számunkra csak e két szellemóriásunk életműve is példa és tanítás lehet: hogy mindennek ellenére eltéphetetlen szálakkal érdemes összefonódnunk mindazzal, ami köt és emel: köt a bennünk és emel a fölöttünk lakozó örök értékekhez.

A Magyar Művészeti Akadémia elméleti tagozata
tudományos ülést rendez
TAMÁSI ÁRON és SÜTŐ ANDRÁS írói munkássága témakörben

JÉGTÖRŐ ÍRÓK címmel.

Időpontja: 2016. szeptember 30., de. 10 óra
Helye: a Pesti Vigadó Makovecz-terme

Előadók: Bertha Zoltán, Cs. Nagy Ibolya, Falusi Márton,
Jánosi Zoltán, Kubik Anna, Márkus Béla, Medgyesy S. Norbert,
Nagy Gábor, Papp Endre, Solymosi-Tari Emőke